

Knjiga Vjekoslava Ladavca *Moji zatvori* priča je o borbi jednoga malo-ljetnog antifašista za pravednije i humanije društvo. Pisana u prvom licu, knjiga donosi do u detalje nade, stremljenja, refleksije, ali i strahove koje je prolazio autor u svojoj borbi. Njegova hrabra i ljudska priča važno je svjedočanstvo istarskoga dugotrajnoga otpora fašizmu.

Igor Jovanović

Davor Mandić, *Fojbe – mit i stvarnost. Dvadeset i pet dana ustaničke vlasti u Istri (rujan – listopad 1943.)*, Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, 2022., 559 str.

Knjiga Davora Mandića *Fojbe – mit i stvarnost. Dvadeset i pet dana ustaničke vlasti u Istri (rujan – listopad 1943.)* najnoviji je rad na temu Drugoga svjetskog rata u Istri. Autor je bio dugogodišnji djelatnik i naposljetku direktor Muzeja narodne revolucije Istre, današnjega Povijesnog i pomorskog muzeja Istre. Doktorirao je temom „Političke i vojne prilike u Istri tijekom Drugog svjetskog rata“, a posljednja mu je knjiga, *Istra u vihoru Velikog rata. Sudbina evakuiraca 1914.-1918.*, izišla 2013.

U „Uvodnim pripomenama“ (7-8) autor čitateljima predstavlja polje istraživanja ove knjige, „prijeporna događanja“ tumačena različito u dvjema historiografijama s dviju jadranskih obala. Kako ističe, „ustrajna šutnja hrvatske historiografije te, u kontekstu političkih okolnosti poslijeratne povijesti, razumljivo neiskazan poseban interes hrvatskih povjesničara da se istraži i objasni fenomen istarskih fojbi, onemogućili su dijalog ili eventualnu polemiku s talijanskom znanstvenom javnošću koja se rujanskim i listopadskim događajima u Istri godine 1943. više bavila“. Slijedi uvodno poglavlje „O fenomenu istarskih jama“ (9-21). Nakon poduzega objašnjenja značenja termina „fojbe“, u kojem objašnjava geološko-morfološku definiciju kraških jama, Mandić ističe talijansku jezičnu provenijenciju te riječi uz citiranje nekoliko predratnih talijanskih propagandnih pjesničkih ostvarenja koje *fojbe* smještaju u kontekst prijetnje protivnicima talijanske državne vlasti u Istri i općenito talijanstva Istre. U nastavku ovoga segmenta autor iznosi kritičku analizu dosadašnjih hrvatskih i talijanskih (ova potonja čini većinu, naravno) historiografskih ostvarenja na tu temu.

Slijedi cjelina „Političke i vojne prilike u rujnu i listopadu 1943. godine“ (92-145). Riječ je o tekstu koji predstavlja svojim obimnim znanstvenim aparatom, širinom korištene literature i povjesničarevim iskustvom historiografski dosad najrazrađeniju analizu istarskih prijelomnih događaja od razdoblja neposredno pred kapitulaciju Italije 8. rujna 1943. do listopadske njemačke ofenzive. Treba naglasiti da te događaje Mandić tretira koristeći se izvorima i objavljenom literaturom na hrvatskom, talijanskom i njemačkom jeziku, dok dosadašnja talijanska (također opširna) ostvarenja rijetko kada citiraju radove mimo onih na talijanskome jeziku. Razlog za tako obimnu analizu u radu o fojbama Mandić temelji na postojanju višestrukih „istina“ o tim događajima i talijanskim optužbama za „genocidnost slavenskog življa“ u srazu s „civiliziranim potomcima stoljetne kulture“. Kako dalje ističe, razine i oblici toga „sraza“ su „višestruki (politički, vojni, socijalni, nacionalni, kulturološki), a razaznaju se ponajprije u obilježjima političkih i vojnih prilika uoči i nakon kapitulacije Italije, tijekom ustrojavanja ustaničke vlasti, njemačke ofenzive u listopadu 1943. te političkih i vojnih prilika nakon uspostave Operativne zone Jadransko primorje“.

Poglavlje „Ustanički vojni sudovi i fojbe“ (146-195) daje detaljnu analizu o ustrojavanju i djelovanju vojnih sudova na teritoriju odgovornosti Operativnoga štaba za Istru. Autor naglašava ratni karakter „narodnih sudova“ koji su djelovali u to vrijeme te da su „odnos pojedinaca prema novoj vlasti, pripadnost fašističkoj stranci, kao i aktivnost u međuratnom razdoblju“ bili glavni čimbenici koji su utjecali na krajnje sudbine uhićenika, „bez obzira na njegovu nacionalnu i socijalnu pripadnost“. Potom, citiranjem sjećanja uhićenih ili onih pobjeglih sa stratišta, detaljno opisuje tijek uhićenja, koja počinju od otprilike 14. rujna u raznim istarskim mjestima. Spomenuti su česti slučajevi puštanja uhićenika, uglavnom po djelovanju porečko-pulskoga biskupa Raffaelea Radossija i drugih svećenika. Što se tiče samih smrtnih kazni, one su izvršavane početkom listopada 1943. godine. Kako autor podcrtava nakon analize dostupnih izvora, „rukovodstvo NOP-a Istre je [tek] tijekom njemačkih akcija ovladavanja istarskim prostorom bilo u ozbiljnoj dvojbi osloboditi ili osuditi (...) istaknute pojedince fašističkog pokreta, predstavnike političkoga i gospodarskoga establišmenta. Prema ustaničkim izvorima, odluka je prepuštena lokalnim rukovodstvima koja su na temelju osobnih procjena o svakom pojedincu i procjene opasnosti od njihova mogućeg ponovnog uključivanja u neprijateljsko djelovanje odluke donosila u posljednjem

trenutku“. Dodaje da apsolutno nema temelja vjerovati kasnijim optužbama za surovost prema osuđenima na smrt, ali jasno naglašava primjere pogrešnih prosudbi zbog nedostatka dokaza i samovolje nekih pripadnika ustaničkoga pokreta, kao u slučaju grupe predvođene Matom Štembergom na Labinštini.

U cjelini „Istra od listopada do prosinca 1943. godine“ (197-220) Davor Mandić daje detaljnu analizu vojnih događanja u sklopu njemačke akcije čišćenja istarskoga područja od ustanika (u starijoj historiografiji poznatoj kao „Rommelova ofenziva“) i potom uspostavljanja Operacijske zone Jadransko primorje. Surova akcija Wehrmachta dosad nije imala znanstveno utvrđen broj žrtava, ali Mandić argumentirano smatra da je 1431 ubijena osoba najrealnija brojka. Nakon operacije, počevši s 16. listopada 1943., vojne i civilne vlasti u Istri prionule su izviđanju i ekshumaciji na mjestima izvršenja smrtnih kazni ustaničke vlasti. Mandić nabroja dvanaest jama i drugih stratišta u Istri (221-276), među kojima je najveća jama Golubinka na Labinštini, s 57 imena identificiranih žrtava, od ukupno 257 u popisu s drugim stratištima. Za svaku identificiranu žrtvu autor donosi određene biografske podatke koji pokazuju da su velika većina mahom borbeno sposobni muškarci i članovi fašističke stranke, odnosno crnokošuljaških „skvadrističkih“ postrojbi.

Slijedi poglavlje „Fojbe u kontekstu promidžbenih aktivnosti“ (293-342), u kojem Mandić opisuje kako je već nakon prvih dana od završetka njemačke operacije u jesen 1943. restaurirana fašistička pseudovlast u Istri, koristeći se postojećim obrascem narativa o sovjetskom zločinu nad Poljacima u Katinskoj šumi 1940., pokušavala te događaje prikazati kao rezultat „slavokomunističkih“ genocidnih namjera nad nedužnim istarskim talijanskim stanovništvom. Prva poslijeratna talijanska istraživanja o temi jama naslanjaju se na isti taj narativ, a Mandić, konačno, argumentirano kritizira i postojeće talijanske popise žrtava, uglavnom u djelima Luigija Papa i Gaetana La Perne. Manipulacija činjenicama na talijanskoj strani poprimila je svoje najpoznatije obrise u slučaju smrti mlade žrtve, dvadesettrogodišnje Norme Cossetto. Naime, među ezulima i uopće u Italiji uvriježeno je mišljenje da je Cossetto prije smrti i krajnje sudbine na dnu jame Šurani bila sadistički mučena i silovana. Detaljnom analizom izvora autor argumentira kako je taj narativ plod niza naslaganih upitnih priča.

Nakon „Zaključnih razmatranja“ (343-353), knjiga završava „Prilozima“ (356-445) koji čine popis poznatih žrtava u razdoblju od kapitulacije Italije 8. rujna 1943. do kraja te godine. Knjiga *Fojbe – mit i stvarnost. Dvadeset i pet*

dana ustaničke vlasti u Istri (rujan – listopad 1943.) svojim obujmom i stručnom analizom (ima 977 fusnota) postaje nezaobilazan dio svih daljnjih rasprava o Drugome svjetskom ratu u Istri te širemu području sjevernoga Jadrana.

David Orlović

Ivan Mišković – Andrej Bader, *General iz Premanture*, Prva knjiga, Medulin: Općina Medulin, 2019., 330 str.

Prva iz trilogije, knjiga *General iz Premanture* autorskoga dvojca Ivana Miškovića i Andreja Badera započinje uvodnim riječima Ivana Miškovića u kojima iznosi promišljanja o svom životu, povijesnim temama vezanima za Istru i Hrvatsku, fašizam i antifašizam. Neizostavno se nadovezuje i na pitanja nacionalizma, stvaranja NDH, okupatorske sile (Njemačka i Italija), ali i na činjenicu kako se danas, u 21. st., društveno-politička situacija i promišljanje bipolarizira na svim razinama s tendencijom iskrivljavanja i zama-gljivanja istine.

Poglavljem „Povijesna alkemija“ (17–27) započinje razrada glavnoga dijela knjige. U njemu se u kratkim crtama ocrta povijest Premanture i južne Istre od osnutka mjesta u 16. st. nadalje. Autori su iznijeli i uzročno-posljedične veze pretendiranja talijanske države na istočnu obalu Jadrana s naglaskom na Istru, ali i političku sliku 19. te 20. stoljeća. Pritom je prikazana kompleksnost situacije na terenu u političkom, upravnom i društvenom smislu te kako je talijanski nacionalizam, odnosno iredentizam u 19. i početkom 20. st. pripremao teritorij za buduću uspostavu fašizma.

Poglavlje „Sakupljeni orasi u Osječkoj ulici od 1920. do 1935.“ (28–46) opisuje razdoblje nakon svršetka Velikoga rata, posebice vrijeme od sklapanja Rapalskoga ugovora (1920.) do 1935., u kojem su opisani pojava fašizma i crnokošuljaša te odnosi prema većinskom hrvatskom stanovništvu Istre kroz prizmu sudbine vlastite obitelji, prisiljene na progonstvo u Jugoslaviju. Mišković napominje kako su ga upravo ti događaji u konačnici formirali u političkom opredjeljenju. Emigraciju su proživjeli na području Slavenskoga Broda i njegove okolice.

„Skojevac od 1935. do 1940.“ (47–63) je poglavlje u kojem se opisuje srednjoškolsko obrazovanje i početak političkoga puta Ivana Miškovića, ali